

Miejska „tarcza antykryzysowa” wobec środowisk artystyczno-kulturalnych. Efektywność, innowacja, solidarność.

Badania porównawcze i ewaluacyjne

Rekomendacje dla władz centralnych i władz samorządowych

Zespół badawczy:

dr hab. B. Gierat-Bieroń, Instytut Europeistyki, Uniwersytet Jagielloński

dr K. A. Gajda, Instytut Europeistyki, Uniwersytet Jagielloński

dr J. Szulborska-Łukaszewicz, niezależna badaczka

Projekt *Miejska „tarcza antykryzysowa” wobec środowisk artystyczno-kulturalnych. Efektywność, innowacja, solidarność. Badania porównawcze i ewaluacyjne. Rekomendacje* miał na celu analizę i ewaluację „tarcz antykryzysowych” zaproponowanych przez władze miast środowiskom kulturalnym w związku z sytuacją epidemiologiczną w Polsce. Środowiska kultury oraz pojedynczy artyści (pracujący często w warunkach samozatrudnienia) znaleźli się w trudnej sytuacji organizacyjnej oraz finansowej. Wszystkie szczeble administracji terenowej, rząd oraz Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego (MKiDN) wdrażały doraźne rozwiązania oraz programy wsparcia. Program pomocowy MKiDN miał znaczenie kluczowe dla sektora kultury, jednakże był niewystarczający. Dlatego własne propozycje przygotowały władze samorządowe. Tak zwane samorządowe tarcze antykryzysowe były ogłaszane relatywnie szybko po ogólnokrajowych obostrzeniach, obejmowały szerokie *spectrum* dziedzin kultury i zawierały konkretne rozwiązania wraz z kwotami wsparcia. Ze względu na dynamikę pandemii bywały modyfikowane.

W projekcie badawczym przyjęto założenie, że skoro epidemia COVID-19 zmieni diametralnie okoliczności funkcjonowania sektora kultury w Polsce, to jak w dominie pociągnie to za sobą groźne następstwa natury organizacyjnej, finansowej, artystycznej oraz mentalnej. Zatem stawiano kluczowe pytanie o skalę następstw i konsekwencje zmian. Podstawową zmienną było bezprecedensowe, całkowite zamknięcie instytucji kultury i zakazanie wszelkich form publicznej działalności artystycznej (z wyjątkiem twórczości uprawianej w domu lub *on-line*), co spowodowało paraliż usług sektora i wywołało poważną obawę o zapaść twórczości artystycznej. Drugą zmienną była odpowiedź administracji terenowej na *lockdown* przeciwdziałająca stratom tak instytucjonalnym, jak ludzkim. Badanie miało być w założeniu próbą analizy i ewaluacji metod przeciwdziałania negatywnym skutkom koronawirusa w sektorze kultury zastosowanym w samorządowych tarczach antykryzysowych, biorąc pod uwagę skomplikowanie kwestii wirusologicznych i relatywnie krótki czas na podjęcie skutecznych kroków zapobiegawczych. Miało też za zadanie ewaluację skuteczności działań ratujących kulturę, ich innowacyjność oraz efekt międzyludzkiej solidarności. Materiał badawczy opierał się na analizach eksperckich oraz analizach opinii respondentów. Ostatecznie badanie miało wyłonić listę rekomendacji rozwiązań uznanych obiektywnie za najbardziej odpowiadające na kluczowe „bolączki” kultury w dobie pandemii. W dalszym efekcie badanie miało odpowiedzieć na pytanie, które z proponowanych rozwiązań samorządowych pomaga w sytuacji kryzysowej w kulturze i może być - nazwijmy to - „zestawem awaryjnym” w innych, globalnych kryzysowych okolicznościach.

Projekt zakładał trzy etapy realizacyjne: 1) **Wstępną inwentaryzację** pola badawczego (badania typu *desk research*); 2) **Badania porównawcze samorządowych tarcz antykryzysowych** skierowanych do środowiska kultury, w oparciu o wyznaczone pola działań; 3) **Badania**

empiryczne wśród beneficjentów pomocy antykryzysowej, weryfikujące celność wsparcia. Do dwóch ostatnich instrumentów badawczych zaaplikowano kryterium: efektywności, innowacyjności i solidarności. Wstępna inwentaryzacja i analiza aktywności „ratunkowej” samorządów w zakresie tworzenia lokalnych tarcz antykryzysowych (*desk research*) służyła rozeznaniu materiału badawczego umożliwiającemu wybór najciekawszych przypadków do pogłębionego badania porównawczego, zgodnie z przyjętymi wyżej kryteriami. Autorki bazowały na programach oferowanych przez samorzady o nazwie „Kultura odporna” (Kraków), Wrocławski Programu Interwencji Społecznej (komponent kultura) oraz gdański program pomocy kulturze (Gdańsk). W ramach badań porównawczych łączono i zbijano ze sobą oferowane narzędzia walki z kryzysem (proporcjonalnie do zasobów środowiska artystycznego w danym mieście i budżetu miasta) oraz ekstrapolowano je na spodziewane efekty. Analiza sytuacji kryzysowej sektora kultury w miastach została przeprowadzona dwuetapowo. Najpierw zidentyfikowano propozycje samorządowych tarcz antykryzysowych, co było zadaniem dynamicznym, gdyż z wraz z upływem pandemii, odmrażaniem kultury i krytyką środowisk twórczych kierowaną pod adresem urzędów miasta, propozycje te ulegały ciągłym modyfikacjom. W związku z czym należało zdecydować o zamknięciu listy propozycji tarcz, którą autorki chciały włączyć do badania i poddać krytycznej analizie. Drugim etapem badań porównawczych było zestawienie propozycji tarcz antykryzysowych trzech polskich miast, wskazując na podobieństwa i różnice oraz typując najlepsze potencjalnie rozwiązania. Dla domknięcia metody komparatystycznej, tarcze zostały poddane badaniom empirycznym, co stanowiło trzeci etap badań, uzupełniający do badań teoretycznych. Badania empiryczne miały charakter ilościowy i jakościowy. Badanie ilościowe opierało się na odpowiedzi na kwestionariusz skierowany do wybranej grupy respondentów w danym mieście. Odpowiedzi na ankietę zostały w raporcie przedstawione w formie opracowań graficznych. Badania jakościowe wykluczały technikę pogłębionych wywiadów narracyjnych z racji izolacji i zakazów kontaktów bezpośrednich. Ponieważ nie można było odbyć indywidualnych spotkań z respondentami, skorzystano z wywiadów telefonicznych oraz spotkań *on-line*. Efekty wywiadów narracyjnych zostały zawarte w sprawozdaniu, zawierającym szereg cytatów z bezpośrednich wypowiedzi respondentów. W jawnym, środowiskowym badaniu ankietowym metodą CAWI wśród respondentów miejskiej tarczy antykryzysowej skierowanej do sektora kultury wzięło jednorazowo udział **piętnaście** osób. W ankiecie składającej się z **dziesięciu** pytań zastosowano kafeterie zamknięte i półotwarte, alternatywne, dysjunktywne, jak i koniunktywne oraz pytania otwarte. Tych ostatnich było najwięcej, ponieważ istotne było poznanie zdania artystów, osób pracujących w organizacjach pozarządowych (NGO) oraz instytucjach kultury na temat miejskich systemów pomocowych. **Na badanie odpowiedzieli przedstawiciele publicznych instytucji**

kultury, stowarzyszeń, związków zawodowych oraz NGOów, jak i twórcy. W doborze respondentów chodziło o zróżnicowanie aktorów życia kulturalnego pod względem specyfiki reprezentowanej instytucji, zajmowanego stanowiska czy statusu artystycznego. I tak, jeśli chodzi o miejskie instytucje publiczne, w gronie respondentów znaleźli się głównie dyrektorzy tychże placówek, podobnie jak w przypadku NGO. Chodziło o wyodrębnienie grupy reprezentatywnej dla danej instytucji, czyli mającej wpływ na komunikację pomiędzy instytucją a urzędem miasta, dobrze znającej stan programowy, kadrowy i finansowy instytucji. Należało zbadać, jak ograniczenia zmieniają sytuację statutową instytucji w czasie pandemii. Twórcy dzielili się zasadniczo na dwie podgrupy: prowadzących działalność gospodarczą i tak zwanych przedstawicieli wolnych zawodów. Tu w dużej mierze brano pod uwagę sytuację losową twórców, ich problemy wynikające z nagłej utraty kontraktów czy kwestii braku ubezpieczeń społecznych. Należy pamiętać, że miejskie instytucje kultury są finansowo uprzywilejowanymi w proponowanej grupie badawczej, gdyż – niezależnie od sytuacji – otrzymują dotacje podmiotowe, dzięki którym mogą prowadzić działalność statutową nawet, jeśli zostanie ona przekierowana na system zdalny. Organizacje pozarządowe, jak i twórcy indywidualni stanowili grupy nieuprzywilejowane, ponieważ warunki finansowego oraz formalnego ich funkcjonowania cechuje zmienność, płynność i niestabilność.

Ponieważ w każdym mieście na pytania ankiety odpowiadało piętnastu respondentów, dało to razem grupę **czterdziestu pięciu respondentów** z trzech miast. Pytania zawarte w kwestionariuszu miały za zadanie konfrontację propozycji teoretycznych z rzeczywistością, jak również analizę możliwości wykorzystania tarcz antykrzysowych przez respondentów, badanie zgodności/rozbieżności oczekiwań z oferowanymi przez samorząd programami. Ankieta była skonstruowana we wszystkich miastach identycznie, z drobnymi odstępstwami na rzecz zróżnicowania programowego tarcz. Kwestionariusz miał dostarczyć opinii odbiorców na temat reakcji władz na pandemię oraz adekwatności oferowanej pomocy. Z tego powodu pytania kwestionariusza były, jak wspomniano, przygotowane w oparciu o trzy zasadnicze kryteria: 1) **Efektywnej/celnej/właściwej** odpowiedzi pomocowej władz na zapotrzebowanie sztuki w kryzysie, 2) **Innowacyjności** proponowanych metod oraz instrumentów wsparcia umożliwiających funkcjonowanie kultury w sytuacji kryzysowej i *on-line*, 3) Realizacji idei **solidarności** z artystami oraz operatorami kulturalnymi, pozwalającej na zwolnienia, odroczenia płatności czy ewentualnie kredytowanie działalności artystycznej w sytuacji pandemii. Podsumowanie całości rozważań pozwoliło na sporządzenie odrębnych, indywidualnych list rekomendacji wynikających z badań empirycznych przeprowadzonym w danym mieście oraz sumarycznej listy rekomendacji rozwiązań kryzysowych dla sektora kultury w Polsce.

Mimo że badanie wciąż trwa i analizie poddawane są kolejne, miejskie tarcze antykryzysowe, autorki zdecydowały się na opublikowanie połowicznych rekomendacji. W ten sposób chcą podzielić się z opinią publiczną wnioskami cząstkowymi, a także wziąć udział w istotnej debacie na temat pandemicznej kondycji sektora kultury i działań antykryzysowych. Chcą również zachęcić zainteresowanych do śledzenia efektów dalszych badań. Ostateczne wnioski z całego badania zostaną przedstawione w przygotowywanej publikacji.

Niniejsze badanie pozwoli, jak sądzą autorki, wypełnić lukę w badaniach nad polityką gospodarczą i społeczną, gdzie perspektywa kulturowa bywa pomijana. W publikowanych analizach społecznych skutków pandemii brakuje analiz skutków finansowo-organizacyjnych w świecie kultury oraz wpływu pandemii na kondycję sztuki. Porównanie miejskich tarcz antykryzysowych pod względem efektywności, innowacyjności oraz solidarności, a następnie uzyskanie opinii beneficjentów na temat proponowanych rozwiązań pozwoli na wskazanie propozycji optymalnej, czyli takiej, która najbardziej przeciwdziała sytuacji kryzysowej, może służyć jako rozwiązanie systemowe i mieć zastosowanie w przyszłości.

Fragmety z pierwszej części raportu:

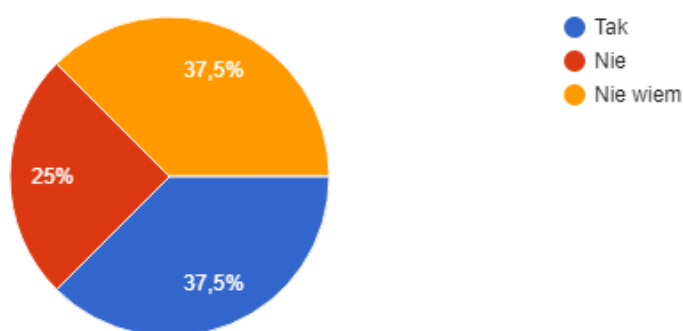
Gdańsk

Gdańsk nie uruchomił żadnego dodatkowego programu ani pakietu pomocowego. Tarcza antykryzysowa opierała się na zarządzeniach i uchwałach oraz odwoływała się do ministerialnych rozporządzeń. Często modyfikowano istniejące programy i procedury aplikacyjne, weryfikowano podpisane przed pandemią umowy. Warto w tym miejscu wspomnieć o jedynym, nowym mechanizmie pomocowym skierowanym przez gdańskich włodarzy do sektora kultury. W dniu 21 kwietnia 2020 wydano Zarządzenie nr 499/20 w sprawie ustanowienia Gdańskiego Funduszu Wydawniczego, które weszło w życie z dniem podpisania. Celem Funduszu był zakup ze środków budżetu Gminy „wartościowych książek z zakresu literatury pięknej, w tym książek dla dzieci i młodzieży, poezji, reportaży oraz nauk humanistycznych i społecznych, a także wydawnictw muzycznych”¹. Fundusz skierowany został do księgarń, wydawnictw i wydawców, które prowadzą działalność i odprowadzają podatki na terenie miasta Gdańsk, a nie uzyskały wsparcia finansowego ze środków publicznych w innej formie. Zakupu mogły dokonać instytucje kultury, NGOsy i inne podmioty, które otrzymały na swoją działalność środki finansowe z budżetu Gminy. Podczas rozpatrywania wniosków brana była pod uwagę nie tylko cena brutto pojedynczego egzemplarza

¹ Zarządzenie nr 499/20 Prezydenta Miasta Gdańska z dnia 21 kwietnia 2020 r. w sprawie ustanowienia Gdańskiego Funduszu Wydawniczego, dostępne on-line: https://baw.bip.gdansk.pl/UrządMiejskiwGdansk/document/542550/Zarz%C4%85dzenie-499_20 [dostęp: 06.05.2020].

książki i możliwość wykorzystania zakupionego wydawnictwa, ale również jego przydatność dla miasta: pochodzenie autora oraz jego znaczenie dla środowiska twórczego Gdańska, wybitność dzieła i/lub tematyka, która winna dotyczyć regionu, samego miasta lub jego dzielnic bądź mieszkańców. Zakupione wydawnictwa przekazano do bibliotek lub ich filii: wojewódzkiej, miejskiej lub bibliotek szkolnych, bądź przeznaczono na nagrody w konkursach organizowanych lub współorganizowanych przez urząd miasta. Wysokość środków przyznawana w drodze otwartego naboru będzie ustalana przez Prezydent w każdym roku. Kwota dofinansowania: 400 000 zł.

Przykładowe wykresy:

Wykres 1: Czy samorządy miejskie w sposób właściwy odpowiedziały na krytyczną sytuację środowiska kultury w czasie pandemii?

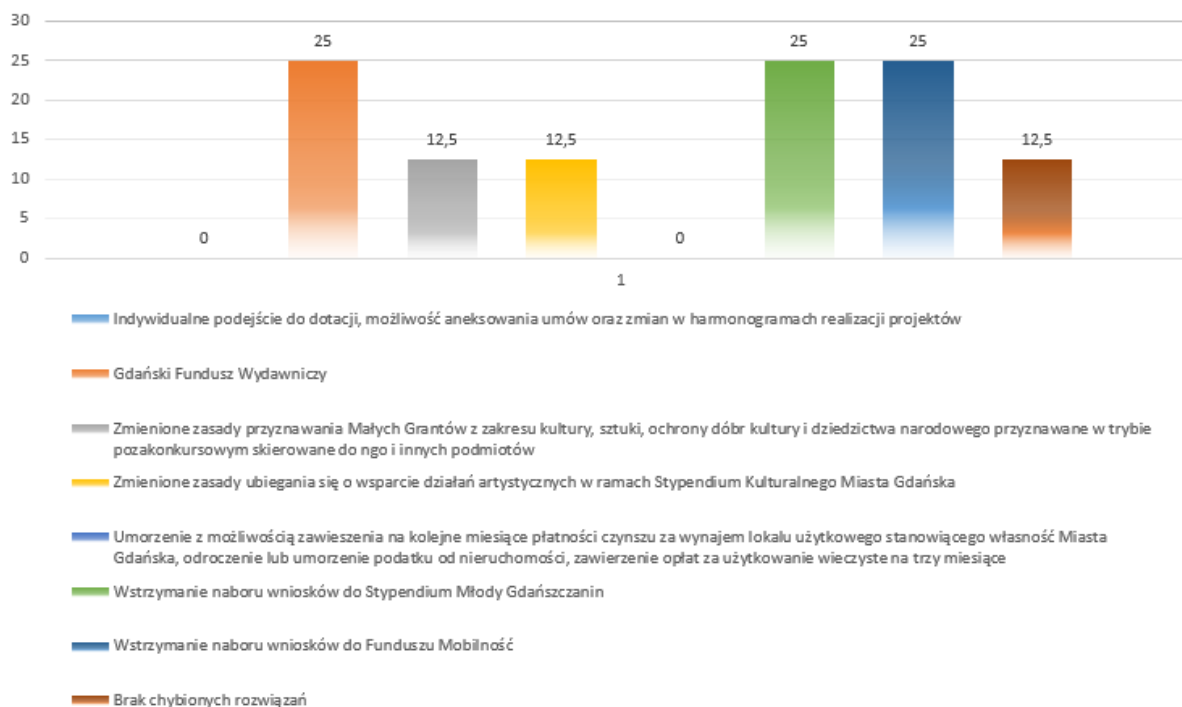
Źródło: Badanie własne.

Wykres 2: Które z rozwiązań samorządowego pakietu antykryzysowego uważasz za najbardziej efektywne?

Źródło: Badanie własne

NAJBARDZIEJ CHYBIONE DZIAŁANIA POMOCOWE REALIZOWANE PRZEZ MIASTO GDAŃSK [%]

Wykres 3: Które z rozwiązań samorządowego pakietu antykryzysowego uważasz za najbardziej chybione?

Źródło: Badanie własne

Kraków

Pakiet „Kultura odporna”, przygotowany przez Wydział Kultury i Dziedzictwa Narodowego Urzędu Miasta Krakowa (WKiDN UMK), wprowadzał „antykryzysowe” rozwiązania do istniejących programów rozwoju sektorów kultury i przemysłów kreatywnych, określonych przez WKiDN UMK zgodnie z wytycznymi Programu Rozwoju Kultury w Krakowie do roku 2030² i założeniami programu Miasta Literatury UNESCO³. Program został przyjęty Zarządzeniem Nr 910/2020 Prezydenta Miasta Krakowa z 16.04.2020 roku⁴. Sektora kultury dotyczy rozdział III tego zarządzenia. Ustalono, że wszystkie zaplanowane przez UMK programy i działania w sektorze kultury będą w 2020 roku kontynuowane, natomiast do niektórych z nich zostaną wprowadzone korekty (merytoryczne i finansowe) będące odpowiedzią samorządu na potrzeby sektora kultury w

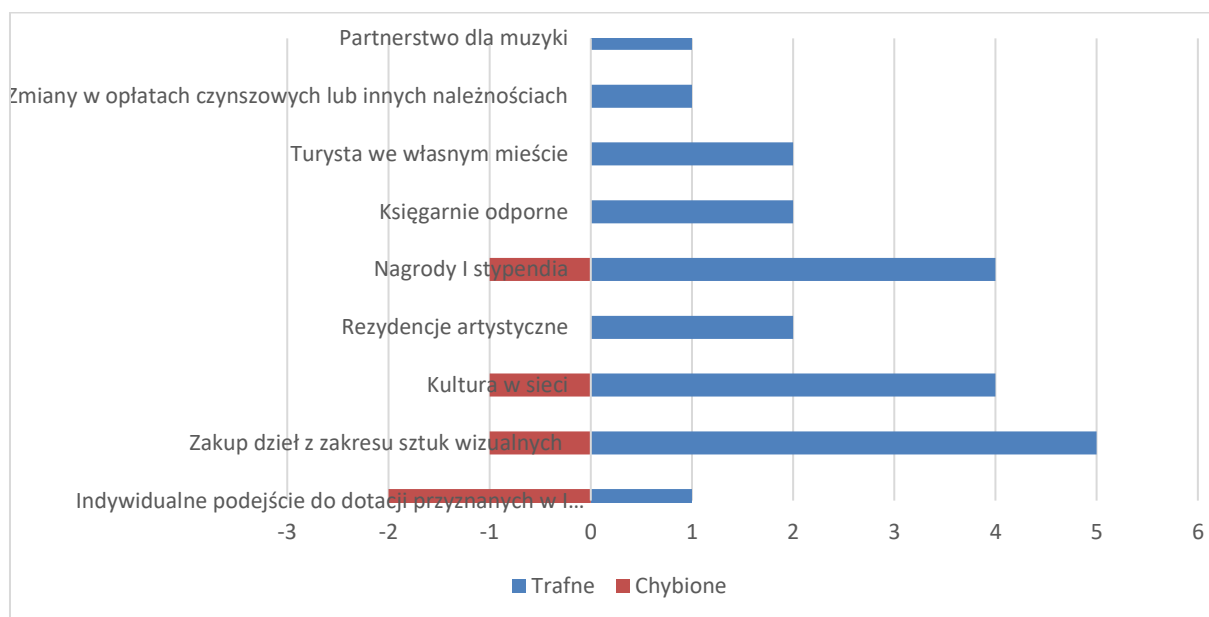
² Załącznik do Uchwały Nr LXXIX/1933/17 Rady Miasta Krakowa z 5 lipca 2017 r.

³ Załącznik do Uchwały NR XXXVII/632/16 Rady Miasta Krakowa z dnia 17 lutego 2016 r. w sprawie przyjęcia programu Kraków - Miasto Literatury UNESCO

⁴ Rozdział III, Zarządzenie nr 910/2020 Prezydenta Miasta Krakowa z dnia 16.04.2020 r. w sprawie przyjęcia szczególnych rozwiązań pomocowych mających na celu wsparcie mieszkańców i przedsiębiorców funkcjonujących na terenie Miasta Krakowa, których sytuacja finansowa uległa pogorszeniu w związku z negatywnymi konsekwencjami ekonomicznymi i społecznymi stanu zagrożenia epidemicznego lub stanu epidemii COVID-19 w Polsce.

związku z COVID-19, a także dodatkową propozycją do rządowej ustawy z dnia 30 marca 2020 roku⁵. W ramach „Kultury odpornej” przewidziano szereg działań wspomagających, które podlegały redefinicji i modyfikacji ze względu na krytyczną opinię środowisk twórczych oraz zmiany wynikające najpierw ze stopniowego zamrażania a potem odmrażania kultury. Poniżej przedstawiono poszczególne formy pomocowe dla krakowskiego sektora kultury w okresie pandemii. Wartość pakietu „Kultura odporna” została oszacowana na 12 mln zł.

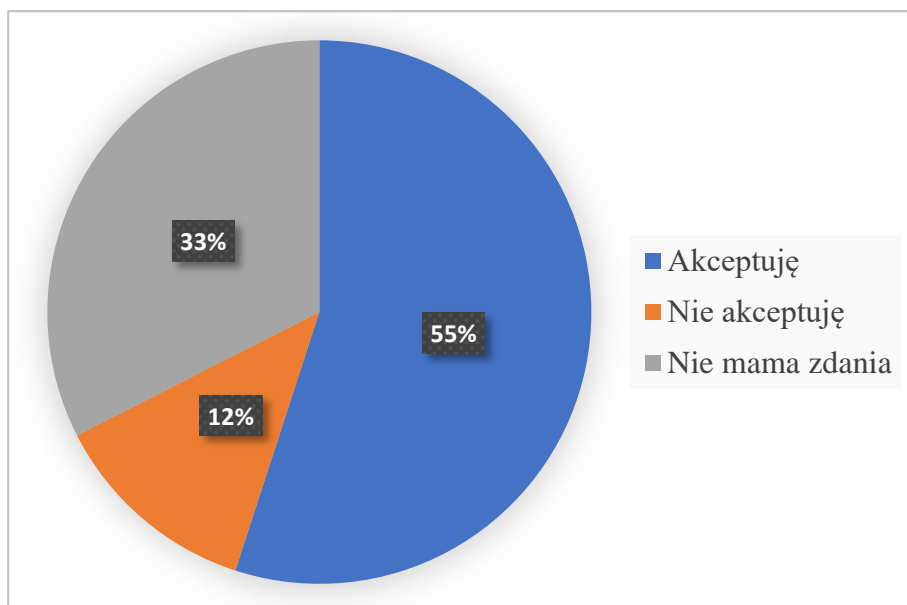
Przykładowe wykresy

Rysunek 1: Które z rozwiązań samorządowego pakietu antykryzysowego uważasz za najbardziej efektywne/ chybione? (liczba odpowiedzi)

Źródło: Badania własne

⁵ Ustawa z dnia 31 marca 2020 roku o zmianie ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych oraz niektórych innych ustaw. Dz. U. z 2020 r., poz. 568.

Wykres 1: Czy samorządy miejskie w sposób właściwy odpowiedziały na krytyczną sytuację środowiska kultury w czasie pandemii?

Źródło: Badania własne

Wrocław

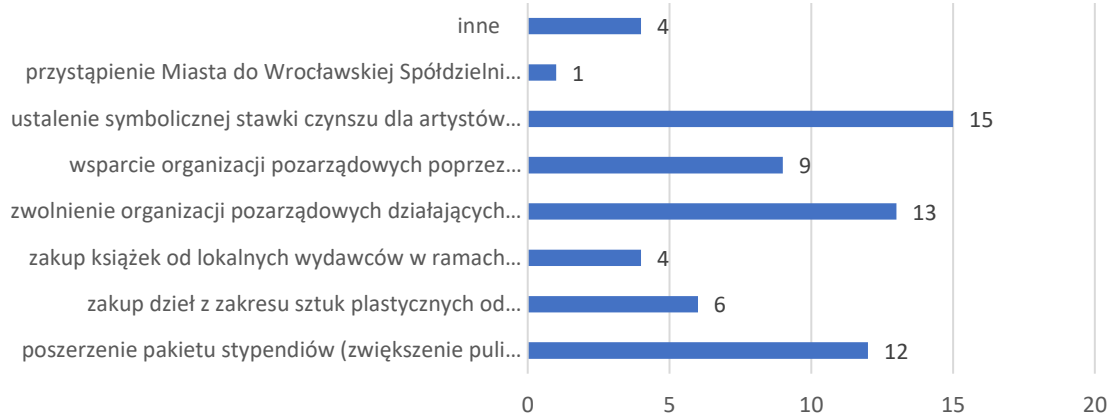
13 kwietnia 2020 roku Miasto Wrocław zapowiedziało utworzenie Wrocławskiego Programu Interwencji Społecznej⁶. Jednym z obszarów, które objęto tym programem – obok rodziny, sportu oraz organizacji pozarządowych – został sektor kultury. Z założenia Wrocławski Program Interwencji Społecznej nie był zamkniętym katalogiem zadań. W ramach programu wypracowano szereg kierunkowych rozwiązań pomocowych, które – zgodnie z deklaracją Prezydenta Wrocławia, Jacka Sutryka – zostały wdrożone, ale i takich, które miały być wypracowane w późniejszym okresie (zasady, regulaminy) oraz wprowadzone osobnymi aktami prawa lokalnego (uchwałami rady miejskiej jako władzy stanowiącej lub zarządzeniami wydanymi przez władzę wykonawczą, zależnie od kompetencji). Opracowany katalog zadań był więc modyfikowany i rozwijany. Docelowo budżet programu w roku 2020 wyniósł 12 milionów zł⁷.

Przykładowe wykresy

⁶ <https://www.wroclaw.pl/portal/wroclawski-program-interwencji-spoecznej> [dostęp: 13.04.2020].

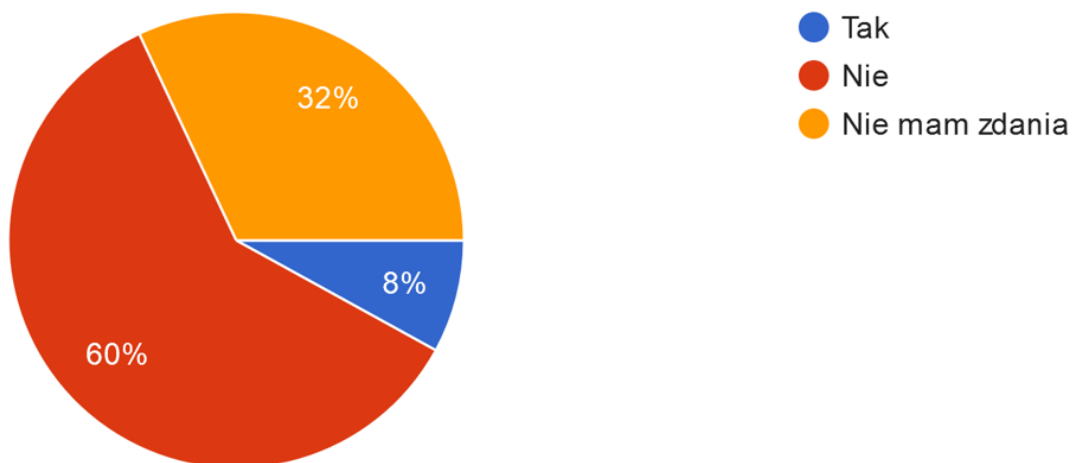
⁷ Tamże.

Które z rozwiązań miejskiej tarczy antykryzysowej dedykowanej sektorowi kultury, w ramach Wrocławskiego Programu Interwencji Społecznej, uważa Pan/Pani za najbardziej efektywne? (liczba odpowiedzi)

Wykres 1: Które z rozwiązań samorządowego pakietu antykryzysowego uważasz za najbardziej efektywne?

Źródło: Badania własne

Wykres 2: Czy samorządy miejskie we właściwy sposób odpowiedziały na krytyczną sytuację środowiska kultury w czasie pandemii?

Źródło: Badania własne

Rekomendacje dla sektora kultury wynikające z badań empirycznych

Dla władz centralnych i MKiDN

1. Pandemia obnaża wieloletnie zaniedbania w sektorze kultury - fragmentację sektora, konkurencję, „grantozę”.
2. Potrzebna jest lepsza koordynacja działań pomiędzy samorządem terytorialnym (JST) a MKiDN w sytuacji kryzysowej. Należy wypracować kompleksowe rozwiązania antykryzysowe w skali kraju.
3. Proponuje się włączenie przedstawicieli sektora kultury do sztabów kryzysowych.
4. Zaleca się prawne umożliwienie JST udzielania wsparcia socjalnego twórcom i artystom z budżetu kultury w trybie pozakonkursowym.
5. Program MKiDN pt. „Kultura w sieci” - regulamin powinien pozwolić na kontynuację prac artystycznych oraz rozliczenie ich w trybie do trzech lat po zakończeniu prac.
6. Rząd powinien przyjąć i wdrożyć wypracowany z inicjatywy MKiDN i przy udziale jego przedstawicieli system zabezpieczeń socjalnych dla indywidualnych twórców. Postuluje się ustawowe i ustrojowe uregulowanie statusu artysty.
7. Istnieje potrzeba lobbowania na rzecz sztuki, twórców i artystów, a także budowania prestiżu powiązanego ze statusem artysty za pomocą wspólnie realizowanych przez MKiDN i JST kampanii społecznych.
8. Należy wprowadzić socjalne fundusze kryzysowe i kreatywne.
9. Proponuje się utworzenie w zasobach MKiDN „Ministerialnej bazy danych artystów” (MBDA), tj. bazy danych artystów z całej Polski. Baza powinna się składać z uaktualnianego co roku portfolio artysty. W sytuacji pandemii MBDA ułatwia weryfikację statusu artysty, co pozwala na łatwiejsze wypłacanie zapomogi lub innej formy wsparcia i utrudnia fałszowanie rzeczywistych osiągnięć artystycznych. Przeciwdziała „naciągactwu”.
10. W celu zachowania ciągłości pracy artystów-freelancerów w pandemii proponuje się wypłacanie artyście procentu refundacji umów cywilno-prawnych, których nie realizuje z powodu pandemii, a które zostaną zrealizowane w późniejszym terminie.

11. Oczekiwane są zmiany w Ustawie o prawie autorskim i prawach pokrewnych w celu rozwiązania problemu funduszy na kompensowanie kosztów praw autorskich dla twórców chcących publikować w sieci.
12. Jest potrzeba zwiększenia puli nagród za weryfikowalne osiągnięcia artystyczne. Nagrody powinny stanowić sporą część nakładów na wspieranie kultury. Środki publiczne powinny wspierać istniejące dzieła (czyli osiągnięcia), a nie obietnice dzieł.
13. Organizacje pozarządowe oczekują nowych rozwiązań systemowych dla tego sektora po doświadczeniach pandemii.
14. Należy zdefiniować publiczne instytucje kultury jako przedsiębiorstwa/pracodawców. W pandemii brak tej definicji niesie negatywne skutki.
15. Istnieje pilna potrzeba intensywnego badania sektora kultury, diagnozowania i analizy danych, rozpoznania i monitorowania sektora oraz jego zasobów.
16. Zdiagnozowano potrzebę ustanowienia prawa umożliwiającego samorządom poszukiwanie oraz wdrażanie innowacyjnych lokalnych rozwiązań w zakresie rozwoju sektora kultury, w tym systemu wsparcia twórców i artystów oraz współpracy z sektorem kreatywnym.
17. Widzi się potrzebę umożliwienia JST organizowania (obok konkursów ofert na podstawie ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie) konkursów na projekty z dziedziny kultury i sztuki, otwartych i dostępnych jednocześnie dla zróżnicowanych pod względem formalno-prawnym grup beneficjentów (instytucji kultury, NGO, podmiotów prowadzących działalność gospodarczą w dziedzinie kultury i sztuki, np. galerii sztuki czy księgarń będących podmiotami gospodarczymi a nie NGO) z pominięciem Ustawy Prawo Zamówień Publicznych oraz Ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, na podstawie wypracowanego i przyjętego lokalnego aktu prawnego.
18. Istnieje potrzeba wprowadzenia trybu pozakonkursowego wsparcia dla przedstawicieli sektora kultury.
19. Potrzebne jest wprowadzenie nowych konkursów o dotacje, ze szczególnym uwzględnieniem projektów *online*.
20. Konieczne jest promowanie uczestnictwa kultury w trybie *online* - uruchomienie publicznych platform dla kultury, usprawnianie narzędzi *online* (w tym przeciwdziałanie zjawisku wykluczenia osób ubogich i z niepełnosprawnościami).
21. Widzi się potrzebę wprowadzenia „bonów dla/do kultury” (analogiczny do bonów turystycznych turystyki).

22. Istnieje potrzeba stworzenia systemu refundowania (instytucjom i podmiotom sektora kultury) utraconych wpływów z biletów.

23. Zdiagnozowano potrzebę stworzenia funduszy/programu na *restart* dla podmiotów kultury.

Dla władz samorządowych

1. Konieczne są szerokie i szybkie konsultacje z reprezentantami środowisk artystycznych w sytuacji pandemii. Konsekwencja w działaniu na podstawie wspólnie wypracowanych planów, wdrażanie zaplanowanych rozwiązań.

2. Istnieje potrzeba diagnozowania potrzeb środowisk artystycznych. Oczekuje się zwiększenie tempa podejmowania decyzji a także większej precyzji publikowanych komunikatów.

3. Obowiązkowe powinny być konsultacje społeczne w ramach tzw. sztabu antykrzysowego, zwłaszcza w przypadku wydziałów kultury posiadających ciała opiniotwórcze. Konieczna jest współpraca z organizacjami pozarządowymi w celu wypracowywania pomysłów. Transparentny, demokratyczny proces konsultacyjny. Istnieje potrzeba budowania zaufania pomiędzy urzędem/urzędnikami a środowiskami kultury, rozwijanie umiejętności słuchania i dialogu.

4. Konieczność większej otwartości urzędów/urzędników oraz świadczenia przez nich usług w zakresie doradztwa podmiotom sektora kultury, animatorom, edukatorom, twórcom i artystom.

5. Silnie odczuwana jest potrzeba współpracy samorządu ze środowiskami twórców i artystów, animatorów, edukatorów i menażerów kultury przy projektowaniu najefektywniejszych, innowacyjnych rozwiązań pomocowych i rozwojowych, popartych badaniami, w tym diagnozą potrzeb.

6. Niezbędne są działania na rzecz integracji i „mapowania” środowisk twórczych, nie tylko sektora publicznego, ale i podmiotów prywatnych.

7. Widzi się potrzebę niuansowania form pomocy w zależności od specyfiki pracy w sektorze kultury.

8. Konieczne jest wprowadzenie trybu pozakonkursowego wsparcia twórców i artystów w sytuacji kryzysu, bowiem konkurowanie (konkursy) nie jest właściwym trybem działania w sytuacji kryzysowej.

9. Konieczne jest rozwijanie skutecznych narzędzi komunikacji, bez pomijania grup zagrożonych wykluczeniem, ze względu na stosowane narzędzia.

10. Organizacje pozarządowe widzą potrzebę wprowadzenia pozakonkursowego wsparcia dla przedstawicieli sektora kultury w sytuacji kryzysowej. Dotacje pozwalałyby organizacjom dokonać transformacji, doszkolić kadry, przygotować strategie długoterminowe, wzmocnić zespoły.
11. Zdiagnozowano potrzebę stworzenia w budżetach JST (w dziale 921 klasyfikacji budżetowej) oraz preferowania najprostszych mechanizmów np. zasilki w wysokości odpowiadającej realnym potrzebom życiowym (podstawowe środki utrzymania siebie i rodzin) dla odpowiednio szerokiej grupy pracowników sektora kultury.
12. Istnieje potrzeba prowadzenia szkoleń/*webinariów* dla podmiotów kultury na temat programów grantowych i sposobów aplikowania oraz oceniania wniosków.
13. Konieczne jest uproszczenie procedur aplikacyjnych – wielu twórców wyrażało zaniepokojenie czy wręcz przerażenie ilością procedur i potrzebnych załączników w sytuacji, kiedy liczył się czas.
14. Konieczny jest wzmocniony nadzór nad realizacją dobrych pomysłów.
15. Istotne są stale pensje dla artystów na etatach mimo postępu.
16. Samorząd a artyści-przedsiębiorcy. Samorząd powinien wypracować formy wsparcia artystów-przedsiębiorców, gdyż w sytuacji pandemii ma dla tej grupy zawodowej bardzo ograniczoną ofertę. Przedsiębiorcy postrzegają siebie jako grupę zawodową zaniechaną przez samorząd.
17. Konieczna jest korekta planowania polityki kulturalnej miasta ze względu na doświadczenie pandemii. Większy nacisk należy położyć na edukację kulturalną i kulturową. Nie można zwiększać lub korygować oferty kulturalnej bez dbałości o powiększanie grona odbiorców sztuki.
18. Niezbędne jest rozważenie możliwości kontynuacji programu zakupu dzieł sztuki (oferowanego w czasie pandemii) w celu poszerzania i budowania kolekcji dzieł sztuki współczesnej w zasobach miejskich instytucji kultury.
19. Niezbędne są długofalowe działania strategiczne wspomagające sektor kultury w kryzysie – wykluczenie działań reaktywnych i krótkoterminowych.